

ERFGOED BRUSSEL

Speciaal nummer
Open Monumentendagen
September 2018 | Nr028

Dossier **HET ERFGOED, DAT ZIJN WIJ!**

DE GROTE MARKT VAN BRUSSEL

TWINTIG JAAR OP DE WERELDERFGOEDLIJST!

ISABELLE LEROY

KUNSTHISTORICA, DIRECTIE MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN
FOCAL POINT UNESCO - BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

Onder andere in de Haringstraat, net voor men op de Grote Markt komt, werd het UNESCO-logo ingewerkt in de kasseibestrating (I. Leroy © BUP/BSE)

De belangrijkste doelstelling van de Werelderfgoedconventie van Unesco van 1972 is het uitzonderlijk cultureel en natuurlijk werelderfgoed te identificeren, te beschermen, in stand te houden, voor te stellen en over te dragen aan toekomstige generaties. Wellicht wegens de vele institutionele veranderingen op het vlak van culturele en erfgoedbevoegdheden, wachtte België echter tot 1996 om deze belangrijke Unesco-conventie te ratificeren en drie kandidaatsdossiers in te dienen voor erkenning op de zeer hoog aangeschreven Werelderfgoedlijst.

In 1998 werd een eerste reeks aanvragen ingediend waarin de emblematische sites van de drie gewesten die bevoegd zijn voor het onroerend erfgoed werden samengebracht: voor Brussel, de historische site van de Grote Markt, voor Vlaanderen, een selectie van 13 begijnhoven en, voor het Waals Gewest, de vier bootliften van het *Canal du Centre* en hun site, La Louvière en Le Roeulx, een parel van Waals industrieel erfgoed.

Sinds die eerste inschrijvingen zijn er 20 jaar verstreken. De Werelderfgoedlijst omvat nu 13 inschrijvingen voor België, waarvan er twee bijkomend betrekking hebben op het Brussels Gewest, namelijk enerzijds het geheel gevormd door de vier belangrijkste woningen van architect Victor Horta¹, erkend in 2000, en anderzijds het Stocletpaleis van Josef Hoffmann sinds 2009. Daarnaast staan er 16 inschrijvingen op de indicatieve lijst², waarvan drie uit Brussel, allemaal ingeschreven in april 2008, namelijk: de Brusselse passages - de Koninklijke Sint-Hubertusgalerijen, Bloemenwerf binnen het architectuurwerk van Henry van de Velde en het Justitiepaleis van Brussel. Voor wat het natuurlijk erfgoed betreft, werd het Zoniënwoud, gelegen op het grondgebied van het Vlaams, Brussels en

Waals Gewest, in juli 2017 erkend als Unesco-werelderfgoed.

Deze 20ste verjaardag van de inschrijving van de Grote Markt bij Unesco geeft ons de gelegenheid om een balans op te maken van de vele acties die het Brussels Hoofdstedelijk Gewest heeft ondernomen, meestal in samenwerking met de Cel Historisch Erfgoed van de Stad Brussel, om de kennis en de bescherming van dit uitzonderlijk geheel te verbeteren en de toekomst ervan veilig te stellen.

EEN EVOLUEREND REGELGEVINGSKADER

Tot 1996 werden de Belgische erkenningen bij Unesco vooral als een eerbetoon beschouwd. De sites en gebouwen in kwestie – die elk op een heel andere manier blijf geven van creatief scheppingsvermogen en de kruisbestuiving van ideeën en invloeden – voldeden aan de door de Conventie gestelde eisen van authenticiteit en integriteit. De erkenning door de Unesco was daarbij in de eerste plaats bedoeld als een consolidatie van hun erfgoedbescherming. Sindsdien heeft het regelgevend kader van de Unesco, geleid door de grote maatschappelijke transformaties, veranderingen ondergaan die ons nu dwingen om te evolueren naar een meer inclusieve en dynamische visie op erfgoed.

Geconfronteerd met het toenemende aantal gebouwen dat niet alleen op de Werelderfgoedlijst, maar ook op de lijst van bedreigd werelderfgoed staat en in een poging om in te spelen op nieuwe uitdagingen zoals de klimaatverandering, mondialisering, de vrijwillige/opzettelijke vernietiging van erfgoed tijdens conflicten of bij stadsvernieuwing zijn in 20 jaar tijd de eisen in verband met de toepassing van de Conventie van 1972 nauwkeuriger

geworden, met name wat betreft het beheer, niet alleen van de ingeschreven goederen, maar ook van hun bufferzones en omgeving. Op basis van de periodieke verslagen waaraan de verdragspartijen zich om de zeven jaar moeten onderwerpen en waarin de tenuitvoerlegging van de Conventie wordt geëvalueerd en de staat van bewaring van de ingeschreven elementen wordt onderzocht, is de Commissie voor het Werelderfgoed zich bewust geworden van de noodzaak om het erfgoed in een duurzame omgeving te behouden, en om ervoor te zorgen dat de Werelderfgoedlijst geloofwaardig en relevant is en een representatieve selectie van de meest opmerkelijke sites ter wereld weerspiegelt. De Commissie wil daarbij tegelijkertijd een model voorstellen dat transparant, billijk, verantwoordelijk en doeltreffend blijft in een voortdurend veranderende wereld.

Ter gelegenheid van de 40ste verjaardag van de Conventie heeft de instelling haar inspanningen toegespitst op de thema's bedreigd werelderfgoed, duurzame ontwikkeling en de rol van de lokale gemeenschappen. De instelling erkent daarbij de essentiële rol die deze spelen bij het behoud en het beheer van erfgoedsites die niet alleen nuttig voor hen moeten zijn maar ook moeten bijdragen tot duurzame ontwikkeling. Daarom heeft de Unesco nieuwe werkinstrumenten ontwikkeld, waaronder het strategisch actieplan voor de uitvoering van de Werelderfgoedconventie 2012-2022 en het Europees actieplan van Helsinki³. De belangrijkste doelstellingen van deze instrumenten zijn het behoud van de uitzonderlijke universele waarde van alle Werelderfgoederen; ervoor te zorgen dat bij de bescherming en instandhouding van het erfgoed rekening wordt gehouden met de huidige en toekomstige milieu-, sociale en economische behoeften en tegelijkertijd

de gemeenschappen bij de proces-
sen en returns te betrekken.

Het meest zichtbare gevolg is de
verplichte opname vanaf 2008 van
beheersplannen in de kandidaatstel-
lingen van nieuwe Werelderfgoederen
en de toevoeging in de 'richtsnoeren'
van het proces van 'reactieve opvol-
ging' van projecten die een invloed
hebben op de goederen of hun buffer-
zone, gevolgd door de systematische

verificatie van cartografische gege-
vens en de daaropvolgende opstelling
van een verklaring van uitzonderlijke
universele waarde die de motivatie en
criteria voor de inschrijving van goe-
deren preciseert.

Deze aanbevelingen betroffen effec-
tief de Grote Markt van Brussel,
waarvoor de Stad Brussel, naar
aanleiding van haar eerste perio-
dieke verslag, een 'verklaring van

opmerkelijke universele waarde' (zie
kadertekst) opstelde, gevolgd door
een beheersplan dat in 2012 werd
opgesteld in nauwe samenwerking
met de Directie Monumenten en
Landschappen. Voorts zijn enkele
gevallen van problematische stads-
planningsdossiers die in strijd zou-
den kunnen zijn met de doelstel-
lingen van bescherming van de
goederen en hun omgeving ter ana-
lyse aan de Unesco voorgelegd.

VERKLARING VAN DE UITZONDERLIJKE UNIVERSELE WAARDE (2013)

Beknopte samenvatting

De Grote Markt van Brussel, waar-
van de eerste vermeldingen date-
ren uit de 12de eeuw, bestaat uit
een bestraat rechthoekig markt-
plein omringd door emblematische
gebouwen opgericht door gemeen-
telijke en hertogelijke overheden en
voormalige gildehuizen. Het is een
uitzonderlijk en bijzonder geslaagd
voorbeeld van de eclectische mix
van architecturale en artistieke stij-
len van de westerse cultuur, die de
vitaliteit van dit belangrijke politieke
en handelscentrum illustreert.

De Grote Markt getuigt in het bijzon-
der van het succes van Brussel, een
koopvaardijstad in Noord-Europa
die, op het hoogtepunt van haar bloei
in 1695 getroffen werd door het ver-
schrikkelijke bombardement door
de troepen van Lodewijk XIV. Het
hart van de middeleeuwse stad, dat
in drie dagen werd verwoest, werd
onmiddellijk het voorwerp van een
spectaculaire wederopbouwcam-
pagne onder toezicht van de stads-
magistraat. Deze overtrof alles
zowel in de snelheid van de uitvoe-
ring, de rijkelijke versieringen als
de architecturale samenhang. Qua
vorm is de Grote Markt nog steeds

een getrouwe afspiegeling van het
plein dat door de Franse artillerie
werd verwoest. Ze getuigt nog
steeds van de macht en trots van de
Brusselse burgerij, die er bewust
voor koos om de Markt in haar oude
staat te reconstrueren in plaats van
ze in een hedendaagse stijl weer op
te bouwen, een trend die elders vaak
werd waargenomen.

Het meest emblematische monu-
ment van de Grote Markt is het
stadhuis, een stijlvoorbeeld van de
Brabantse gotiek, met een belfort
dat zijn belang onderstreept. Het
gebouw uit het begin van de 15de
eeuw, ontsnapte gedeeltelijk aan het
bombardement en onderging in de
loop der tijd verschillende verbou-
wingen. Zijn decoratief programma
is grotendeels het resultaat van de
restauratiecampagnes uitgevoerd
aan het einde van de 19de eeuw.
Het Broodhuis aan de overkant van
het plein past perfect in het geheel
en is opgetrokken in een histori-

serende stijl die verwijst naar het
gotische gebouw van vóór het bom-
bardement. Het is een opmerkelijk
getuigenis van de principes van con-
textuele conservatie van monumen-
ten zoals die in de 19de eeuw gang-
baar waren. Het Broodhuis huisvest
al tientallen jaren het Museum van
de Stad Brussel. Deze monumen-
ten, symbolen van het openbaar
gezag, zijn omringd met de huizen
waarin de machtige gilden geves-
tigd waren. Hoewel ze in een zeer
korte tijd heropgebouwd werden
zijn ze allemaal verschillend. Het is
een opmerkelijke illustratie van de
barokke architectuur van het einde
van de 17de eeuw. De topgevels en
decoraties zijn zeer verzorgd som-
mige hebben een klokgevel andere
zijn meer klassiek. Elk huis draagt
een naam en symbolen die de sta-
tus van de gebruikers evoceren.
Interessant is dat de afwezigheid van
een kerk of andere gebedsplaats,
het commerciële en administratieve
karakter van het plein benadrukt.

Organisation
des Nations Unies
pour l'éducation,
la science et la culture

La Grand-Place de Bruxelles
inscrite sur la Liste
du patrimoine mondial
en 1998

Criterion (ii): De Grote Markt is een uitstekend voorbeeld van de eclectische en zeer geslaagde mix van architectonische en artistieke stijlen die kenmerkend zijn voor de cultuur en de maatschappij van deze regio.

Criterion (iv): Door de aard en de kwaliteit van de architectuur en haar opmerkelijke waarde, is de Grote Markt een treffende illustratie van de evolutie en het succes van een handelsstad uit Noord-Europa op het hoogtepunt van haar welvaart.

Integriteit

De Grote Markt van Brussel voldoet aan de voorwaarden van integriteit in termen van locatie, grootte, functie en architectonische expressie.

Door de eeuwen heen heeft het plein zijn vorm, samenhang en kenmerken, voornamelijk gotisch of barok, behouden. Het is nog steeds een afspiegeling van de *Nedermerckt* zoals die aan het einde van de 17de eeuw werd herbouwd, en getuigt van de wil van de autoriteiten om de harmonie van het plein te bewaren tijdens de snelle heropbouwcampagne die volgde op het verschrikkelijke bombardement van 1695, om het plein in zijn vorm en pracht te herstellen. Dezelfde prioriteiten golden tijdens de restauratiecampagnes die de Stad vanaf 1840 in historiserende stijl organiseerde en tijdens meer recente operaties. Het stadhuis huisvest nog steeds een aanzienlijk deel van de gemeentelijke diensten. Met zijn klokkentoren die het panorama van de benedenstad domineert is dit het meest emblematische element van het plein. Hoewel ze hun functie verloren hebben en ze vaak zijn omgevormd tot winkels, behielden de voormalige gildehuizen, althans aan de gevel, hun specifieke architecturale attributen in renaissance- of

barokstijl. De conserveringsgraad van de oorspronkelijke structuren binnenin de verschillende huizen varieert sterk. In sommige gevallen is er sinds de 18de eeuw nauwelijks iets aan veranderd, terwijl in andere gevallen ingrijpende verbouwingen hebben plaatsgevonden. De Grote Markt en haar gebouwen genieten een erfgoedbescherming die garandeert dat haar integriteit wordt gehandhaafd.

Aangezien de grootte van de Grote Markt per definitie beperkt is, is de onmiddellijke omgeving, die overeenkomt met de historische benedenstad, opgenomen in de bufferzone. Deze omtrek, ook wel *îlot sacré* genoemd, speelt een rol in het betreden van het goed. De middeleeuwse morfologie is gedeeltelijk bewaard gebleven hoewel verschillende huizenblokken in de 19de en 20ste eeuw verbouwd werden. Sommige omvatten belangrijke monumenten, zoals de Koninklijke Sint-Hubertusgalerijen (arch. A. Cluysenaar 1847), de Bortiergalerij (arch. A. Cluysenaar-1848), de Beurs van Brussel (arch. L.P. Suys), die in dezelfde periode aangelegd werden als de centrale boulevards, de campagnes voor de overwelving van de Zenne, en de sanering en verfraaiing van de stad rond 1870. Deze zone staat onder sterke commerciële en toeristische druk en vereist speciale aandacht om het behoud van het historische stadsweefsel en de architectonische kenmerken ervan te waarborgen.

Authenticiteit

De authenticiteit van de Grote Markt, waarvan de oudste referenties dateren uit de 12de eeuw, is onmiskenbaar. Na een eeuwenlange ontwikkeling en de wederopbouw na het bombardement van 1695, is de Grote Markt drie eeuwen lang vrijwel onveranderd gebleven.

De authenticiteit van het stadhuis, dat intacte en duidelijk zichtbare componenten uit de gotische periode en de 18de eeuw bewaart, is vastgesteld in termen van materialen, stijl en functie. De meeste individuele gebouwen rond het plein behouden in eenzelfde mate hun authenticiteit, ook al is het interieur van sommige gebouwen radicaal veranderd. Hoewel de belangrijkste referentieperiode van het plein het einde van de 17de eeuw is, moet het begrip authenticiteit ook worden beschouwd in het licht van de historicistische restauratiecampagnes die aan het einde van de 19de eeuw van start gingen en die, op basis van historische documenten, probeerden de coherentie en decoratieve rijkdom van het geheel te versterken. De beelden en de interieurdecoratie van het stadhuis werden in die tijd hersteld. Het is ook in deze context dat de sloop en de wederopbouw van het Broodhuis, op de plek van de voormalige Broodhal, en de toenmalige restauratie van verschillende huizen, moet worden gezien. Hiervoor baseerden men zich op historische documenten en in het bijzonder op gravures van F.J. De Rons uit 1737. De stenen gevelbekledingen uit Gobertanger steen (of Brusseliaanse steen) of Euvillesteen, de beeldhouwde ornamenten en het timmerwerk werden in deze context in het algemeen aangepast met inachtneming van de oorspronkelijke materialen en vormen. Sinds de inschrijving op de Werelderfgoedlijst heeft de Stad morfologische studies van elk huis uitgevoerd en zijn aanvullende beschermingsmaatregelen genomen om het behoud van de structuren en het interieur van de gebouwen te waarborgen. De bestrating van de Grote Markt is ook het onderwerp geweest van specifieke wettelijke bescherming.

De huizen De Zwane en De Sterre na hun restauratie in 2014 (A. de Ville de Goyet © BUP/BSE).

BESCHERMING VAN HET ERFGOED ROND DE GROTE MARKT

Voor de erfgoedsector was de inschrijving van de Grote Markt geen doel op zich, maar eerder het begin van een nieuw avontuur. Er werden en worden nog steeds veel acties ondernomen om de kennis, het behoud en het beheer van de site te verbeteren.

Alle gebouwen van de Grote Markt zijn beschermd als monument. Naar aanleiding van de erfgoedkundige en

morfologische studies die sinds de inschrijving op de Werelderfgoedlijst werden uitgevoerd, heeft de Brusselse Hoofdstedelijke Regering verschillende besluiten genomen om de bescherming uit te breiden tot hun interieurs. De bodemlaag van de Grote Markt is beschermd als landschap en meer dan 150 gebouwen zijn beschermd in de bufferzone, meer bepaald in de straten die naar de Grote Markt leiden en langs de Grasmarkt. De restauratiecampagnes van de gevels van de huizen van de Grote Markt, op initiatief van de stad en gecontroleerd en gesub-

sidieerd door het Gewest, hebben het mogelijk gemaakt om de integriteit van het geheel te bewaren⁴. Ook op het gebied van de verlichting van de gebouwen is belangrijk werk verricht.

Naast de specifieke maatregelen voor de beschermde gebouwen worden op initiatief van de Stad Brussel bijzondere maatregelen genomen om het vastgoed te controleren en de bufferzone te plannen. In de bufferzone, die 26 dichtbebouwde huizenblokken omvat die onder commerciële, vastgoed- en toeristische druk staan, staat het behoud van het traditionele stedelijke weefsel en de specifieke kenmerken van de oude gebouwen voor tal van uitdagingen. Om deze aan te pakken, heeft de Stad Brussel, met de steun van het Gewest, in 2012 haar eerste beheerplan goedgekeurd met als doel de acties die worden uitgevoerd door de verschillende private of publieke spelers op zeer uiteenlopende actieterrains, met betrekking tot erfgoed, stadsplanning, wegen, mobiliteit, toerisme, bestemming, huisvesting, beter te coördineren en het goed en zijn bufferzone te opwaarderen. In dit kader werd een algemene diagnose gemaakt, waarbij verschillende problemen onder de aandacht werden gebracht: toeristische druk, economische druk en commerciële evolutie, vastgoeddruk, administratieve druk, verdichting van de binnenterreinen van de huizenblokken, verlies van morfologie, ongepaste bezetting van wegen, bereikbaarheid, verkeer en parkeren, woonbaarheid en sociale mix, problemen van leegstaande gebouwen en verdiepingen, erosie en vervuiling, noodingrepen... Binnen de zone worden aanzienlijke inspanningen geleverd om de commerciële beroepen te reguleren. Een nieuw beheerplan, dat getuigt van de transversale werkzaamheden van de verschillende bij het beheer

betrokken diensten en dat loopt tot 2021, wordt momenteel na openbare aanbesteding goedgekeurd⁵.

EEN BETERE KENNIS VAN DE BEBOUWING

Documentatiecampagnes en -studies worden voortdurend uitgevoerd door verschillende actoren uit de administraties⁶ en de academische wereld. Het Departement Archeologisch Erfgoed van de Directie Monumenten en Landschappen voert preventief archeologisch onderzoek uit op oude gebouwen tijdens renovatie- en restauratiewerken, hetzij voorafgaand aan de werken, hetzij tijdens de werf⁷. Nog steeds op het gebied van archeologie en kennis van de middeleeuwse en moderne stad steunt het Gewest de campagne *Brussels Archaeological Survey* van het *Centre de Recherche en Archéologie et Patrimoine* van de ULB, waarin archeologische, architecturale en historische studies van de kelders in Brussel worden voorgesteld om inzicht te krijgen in de stedelijke ontwikkeling van de stad van de 14de tot de 19de eeuw. Deze analytische inventarisatie van kelders en lage ruimten, inclusief raadpleging van archieven en literatuur, prospecties en opmetingen *in situ* levert een nieuwe lezing op van de geschiedenis van de gebouwen die getroffen werden door het bombardement van 1695, dat het hart van de stad net niet volledig in as legde⁸. Naast de beschermingsdossiers worden bovendien voor een vijftigtal gebouwen in de bufferzone 'referentieverlagen' van de beschermde gebouwen voor het Gewest opgesteld door de tijdelijke vereniging VSG - KMKG. Ze maken het mogelijk om beschermde gebouwen volledig te documenteren en de restauratie ervan voor te bereiden; ze kunnen worden geraadpleegd in het Documentatiecentrum van Brussel Stedenbouw en Erfgoed.

DE TOEKOMST VIJFEN

Om dit 20ste jaar van de inschrijving op de Werelderfgoedlijst in te luiden, heeft de stad onlangs een nieuw bord geïnstalleerd om voorbijgangers en toeristen die de Unesco-zone betreffen hiervan bewust te maken. Het nummer van de collectie *Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis* gewijd aan de Grote Markt, al vele jaren uitverkocht werd in kleur heruitgegeven door de DML. Op 26 april organiseerde de Stad Brussel een wetenschappelijk symposium om de spectaculaire vooruitgang in de beschrijving van de geschiedenis van het stadhuis te presenteren. Er zal binnenkort een publicatie over verschijnen. Dit najaar is een tentoonstelling in het Broodhuis gepland. Voor de komende decennia staan ons nog grote uitdagingen te wachten. Er moeten nog grote projecten worden gepland, zoals de restauratie van het Broodhuis, het stadhuis en van de bestrating van het marktplein, het opstellen van een noodinterventieplan voor erfgoed, de oprichting van een interpretatiecentrum voor het Unesco-erfgoed en een rationeler gebruik van het plein en zijn omgeving voor evenementen die de erfgoedwaarde ervan bevorderen.

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. Het Huis Tassel, het Huis Solvay, het Huis Van Eetvelde en de atelierwoning van Victor Horta.
2. De indicatieve lijst is een inventaris van goederen die elke staat voornemens is te nomineren voor inschrijving op de Werelderfgoedlijst.
3. <http://whc.unesco.org>.
4. JACQUES, C. en BERNARD, P., 'De Wedergeboorte van een Barokgevel. De ontdekking en restauratie van Spoomakersstraat nr. 53', *Erfgoed Brussel*, nr. 25, 2017, p. 62-65.
5. <https://www.brussel.be/werelderfgoed-unesco>.
6. CORDEIRO, P. en SCHWAIGER, A., 'Evolutie van de Bebouwing in het *ilot sacré*. Een morfologische Studie', *Erfgoed Brussel*, nr. 10, 2014, p. 108-119.
7. MODRIE, S., 'Kennis en Beheer van het Bouwkundig erfgoed. De bijdrage van de bouwarcheologie', *Erfgoed Brussel*, nr. 17, 2015, p. 26-47; MODRIE S. en SOSNOWSKA, Ph., 'Archeologische Expertise ten dienste van Renovatie- en Restauratiewerven. Dialogen rond restauratieopties', *Erfgoed Brussel*, nr. 25, 2017, p. 52-61.
8. BLARY, Fr., CHARRUADAS, P., SOSNOWSKA, Ph. en MODRIE, S., 'Oude kelders in Brussel. Een 'studie in diepte' in dienst van het gewestelijk Erfgoed', *Erfgoed Brussel*, nr. 25, 2017, p. 90-99.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Lesecque, Griet Meyfroots,
Cecilia Paredes en Brigitte Vander
Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Murielle Lesecque

COORDINATIE ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE DOSSIER

Stéphane Demeter

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Aurélie Autenne, Kristiaan Borret,
Bruno Campanella, Michel Dechamps,
Ann Degraeve, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Ludo Gobin,
Yves Hanosset, Claudine Houbart,
Pascale Ingelaere, Serge Joris,
Catherine Leclercq, Isabelle Leroy,
Marc Meganck, Cecilia Paredes,
Véronique Van Bunnan,
Hans Vandecandelaere, Brigitte Vander
Bruggen, Manja Vanhaelen, het team
van *visit.brussels*, Thierry Wauters

VERTALING

Gitracom, Eric Tack,
Ubiquis Belgium NV/SA

NALEZING

Augusta Dörr, Koenraad
Raeymaekers, Harry Lelièvre,
Wim Kenis, Tom Verhofstadt
en de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

IPM printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@gob.brussels

BEDANKINGEN

Manon Boetman, Sophie Bouchard,
Philippe Charlier, Alfred de Ville de Goyet,
Jacques de Selliers, Farba Diop,
Marie-Laure Lectef

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directrice-generaal
van Brussel Stedenbouw en Erfgoed/
Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel, CCN – Vooruitgangstraat
80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en
Landschappen – Cel Sensibilisatie
CCN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

LIJST MET AFKORTINGEN

ACW – Association Campanaire Wallonne
ADSB – Archief van het Departement
Stedenbouw van de Stad Brussel
ARML – KULeuven, Centrale Bibliotheek,
Universiteitsarchief, Fonds R.M. Lemaire
BUP/BSE - Bruxelles Urbanisme et
Patrimoine / Brussel Stedenbouw en Erfgoed
CIBG – Centrum voor Informatica
voor het Brussels Gewest
IAF – Association internationale
de Fauconnerie
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
SAB – Stadsarchief Brussel
SPRB/GOB - Service public régional
de Bruxelles / Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2018/6860/032

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

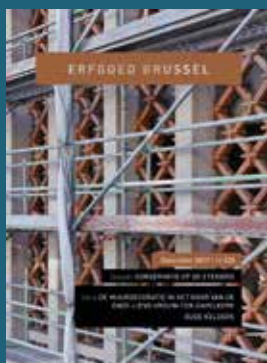
021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

Laatste nummers

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

2018
EUROPEAN YEAR
OF CULTURAL
HERITAGE
#EuropeForCulture

urban
.brussels

URBAIN BRUXELLES URBANISME ET PATRIMOINE
STAD BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED

10 €

ISBN 978-2-87584-167-4